

Autobiografia Literatura Kultura Media
nr 2 (15) 2020 s. 201–213
ISSN 2353-8694, e-ISSN 2717-4361
DOI: 10.18276/au.2020.2.15-15

EMANCYPACJE

DOROTA GUZOWSKA*
Uniwersytet w Białymstoku

Karmienie niemowląt i ojcowskie emocje w świetle siedemnastowiecznych angielskich źródeł pamiętnikarskich

Streszczenie

Artykuł koncentruje się na analizie werbalnej manifestacji emocji towarzyszących autorom siedemnastowiecznych egodokumentów w związku z udziałem w zapewnianiu pokarmu swym dzieciom w pierwszych miesiącach życia. Głównym celem jest przedstawienie specyfiki męskiego postrzegania tego aspektu opieki nad dzieckiem oraz wskazanie na religijny charakter opisywanego doświadczenia.

Słowa kluczowe

ojcostwo, siedemnastowieczna Anglia, emocje, karmienie piersią, mamka

Prezentowany artykuł podejmuje tematykę karmienia niemowląt we wczesnonowożytnej Anglii, czyli odnosi się do sfery przynależącej tradycyjnie do kobiecego doświadczenia rodzicielstwa. W historiografii brytyjskiej ostatnich dekad właśnie macierzyństwo wydaje się przykuwać uwagę badaczy bardziej niż problematyka ojcostwa, która dopiero niedawno zyskała na popularności jako przedmiot studiów historycznych, literackich czy kulturowych

---

* Kontakt z autorką: guzowska@uwb.edu.pl; ORCID: 0000-0001-8683-8215.

w szerszym nurcie badań nad męskością¹. Niniejszy artykuł wpisuje się w ów nurt i proponuje spojrzenie na kwestie praktyk żywieniowych w pierwszym roku życia dziecka z mniej oczywistej, bo męskiej perspektywy.

Materiał przedstawiony poniżej jest częścią większego projektu, będącego studium emocjonalnych aspektów doświadczania ojcostwa w świetle egodokumentów powstałych w środowisku angielskich purytanów w epoce Stuartów². Liczba tego rodzaju źródeł, zawierających dodatkowo informacje o metodach karmienia niemowląt, jest bardzo niewielka³. Spośród nich wyselekcjonowano dwa dzienniki (Ralph Josselin⁴, Robert Woodford⁵) oraz dwa pamiętniki (Isaac Archer⁶, Nehemiah Wallington⁷). Autorzy – jakkolwiek pochodzili z różnych grup społecznych i zawodowych – reprezentowali ten sam rodzaj religijnej wrażliwości, która z kolei miała zasadniczy wpływ na sposób przeżywania przez nich ojcostwa, w tym kwestii związanych z zapewnianiem dziecku pożywienia. W pierwszej części artykułu przedstawiono ogólny zarys przekonań na temat karmienia niemowląt w siedemnastowiecznej Anglii, w drugiej zaś zasygnalizowano zagadnienia, których badanie możliwe jest na podstawie materiału źródłowego wybranego na potrzeby niniejszej publikacji.

W Anglii XVII stulecia autorzy większości tekstów medycznych, religijnych oraz parenetycznych zgadzali się, że kobiece mleko było najdoskonalszym pokarmem dla niemowlęcia⁸.

¹ Anthony Fletcher, *Gender, Sex and Subordination in England 1500–1800* (New Haven–London: Yale University Press, 1995); tenże, *Growing up in England. The Experience of Childhood, 1600–1914* (New Haven–London: Yale University Press, 2008); Michèle Cohen, Tim Hitchcock, red. *English Masculinities 1660–1800* (London: Longman, 1999); Elizabeth A. Foyster, *Manhood in Early Modern England: Honour, Sex and Marriage* (Harlow: Longman, 1999); Alexandra Shepard, *Meanings of Manhood in Early Modern England* (Oxford: Oxford University Press, 2006); Hellen Berry, Elizabeth A. Foyster, „Childless Men in Early Modern England”, w: *The Family in Early Modern England*, red. tychże (Cambridge: Cambridge University Press, 2007), 158–183.

² Fragmenty niniejszego artykułu autorka zawarła w rozdziale dotyczącym opieki nad niemowlęciem w książce *Ojciec purytanin. Ekspresja ojcowskich emocji w angielskich źródłach autobiograficznych epoki Stuartów* (Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2020).

³ Linda Pollock zidentyfikowała jedynie 14 pamiętników powstałych w XVII stuleciu, w których mowa jest o praktykach żywieniowych w odniesieniu do najmłodszych dzieci. Zob. Linda Pollock, *Forgotten Children. Parent-Child Relations From 1500 to 1900* (Cambridge: Cambridge University Press, 1983), 213.

⁴ Ralph Josselin, *The Diary of Ralph Josselin 1616–1683*, wyd. Allan Macfarlane (London: Oxford University Press, 1976).

⁵ Robert Woodford, *The Diary of Robert Woodford, 1637–1641*, wyd. John Fielding (Cambridge: Cambridge University Press, 2012).

⁶ Isaac Archer, „The Diary of Isaac Archer, 1641–1700”, wyd. Matthew Storey, w: *Two East Anglian Diaries, 1641–1729. Isaac Archer and William Coe*, red. David Dymond (Woodbridge: The Boydell Press, 1994), 43–200.

⁷ Nehemiah Wallington, *The Notebooks of Nehemiah Wallington, 1618–1654. A Selection*, wyd. David Booy, (Aldershot: Ashgate, 2007).

⁸ Marylynn Salmon, „The Cultural Significance of Breastfeeding and Infant Care in Early Modern England and America”, *Journal of Social History* 28 (1994), 2: 247–269.

Formułując zalecenia dotyczące karmienia, opierano się na przekonaniu, że jest ono białą krwią, tą samą, która odżywiała dziecko w łonie matki, po porodzie natomiast przekierowywana była do piersi⁹. Jednocześnie aż do końca XVII wieku w angielskich poradnikach dla młodych rodziców przestrzegano przed przystawianiem dziecka do piersi matki w pierwszych dniach po porodzie w przekonaniu, iż *colostrum* miało właściwości zagrażające zdrowiu noworodka. Zalecano, by matka powstrzymała się od karmienia, dopóki mleko z jej piersi nie zmieni koloru i konsystencji, najradykałniejsi zaś autorzy sugerowali nawet miesięczną zwłokę, do chwili ustania krwawienia poporodowego¹⁰. Do tego czasu pokarm powinien być odciągany za pomocą specjalnego urządzenia, przez starsze dziecko lub psie szczenię. Noworodek natomiast miał być w tym okresie karmiony przez inną kobietę, której mleko było już „starsze”¹¹. Zasadniczo zgadzano się więc, że nie istniał wystarczająco doskonały substytut ludzkiego mleka, lecz miano również przekonanie, iż nie musiało to być nieodzownie mleko kobiety będącej rodzoną matką dziecka¹².

W niektórych warstwach społecznych praktykowano więc oddawanie noworodków i niemowląt do wykarmienia mamkom. Kobiety zatrudniane w tej roli pochodziły zazwyczaj z obszarów wiejskich, ze środowiska rzemieślników i lepiej sytuowanych chłopów¹³. Oczekiwano od nich dobrego usposobienia, umiarkowania w jedzeniu i piciu, dobrego zdrowia, przyzwoitego prowadzenia się, troskliwości i czułości wobec niemowlęcia¹⁴. Mężatki zazwyczaj nie przeprowadzały się do wynajmującej je rodziny, lecz przyjmowały niemowlę do siebie. Piastunkami zamieszkującymi pod dachem pracodawcy były głównie wdowy lub niezamężne matki, ale taki rodzaj zatrudnienia nie zdarzał się zbyt często¹⁵. Rodzice odwiedzali swe potomstwo mniej lub bardziej regularnie, jakkolwiek uważa się, że większość dzieci posyłanych na wieś do wykarmienia nie widywała swych matek i ojców częściej niż raz na miesiąc albo nawet rzadziej¹⁶. Nie oznacza to jednak braku zainteresowania rodziców losem potomstwa. Wręcz przeciwnie, utrzymywali oni kontakt z karmicielkami poprzez posłańców

---

⁹ Thomas Laqueur, *Making Sex; Body and Gender from the Greeks to Freud* (Cambridge, MA–London: Harvard University Press, 1990), 103–108.

¹⁰ Salmon, *The Cultural Significance*, 257–258.

¹¹ Valerie Fildes, *Breasts, Bottles and Babies. A History of Infant Feeding* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 1986), 85.

¹² Prophecy Coles, *The Shadow of the Second Mother. Nurses and Nannies in Theories of Infant Development* (London–New York: Routledge, 2015), 10.

¹³ Fildes, *Breasts*, 153.

¹⁴ Tamże, 169.

¹⁵ Tamże, 158.

¹⁶ Tamże.

bądź innych członków rodziny (dziadków, krewnych) i w miarę możliwości na bieżąco monitorowali stan zdrowia dziecka¹⁷.

Należy pamiętać, że XVII stulecie było w Anglii jednocześnie okresem bardzo natężonej kampanii zachęcającej kobiety do samodzielnego karmienia piersią własnych dzieci. Pojawiły się wówczas pierwsze teksty medyczne rozprawiające się ze szkodliwymi mitami dotyczącymi *colostrum*, a kaznodzieje, powołując się na wzorce osobowe biblijnych bohaterów, przedstawiali matczyne obowiązki karmienia piersią swego potomstwa jako realizację Bożego nakazu, mleczne piersi zaś jako dar Boży i błogosławieństwo¹⁸. Przestrzegano przed zgubnym wpływem karmicielek na przyszłość dzieci, gdyż te wraz z mlekiem mogły wyssać wady charakteru i skłonność do niemoralnego postępowania. Tłumaczony na język angielski już w 1612 roku francuski tekst Jacques'a Guillemeau *The Nursing of Children* zawierał następujące ostrzeżenie: „Mleko, którym dziecko jest karmione przez dwa lata, ma moc upodabniania dzieci do mamek, zarówno fizycznie, jak i mentalnie; podobnie jak rodzicielskie nasienie sprawia, że dzieci są podobne do rodziców”¹⁹. W późniejszych latach odwoływano się również do argumentów ze świata natury, wypominając, że kobiety to jedyne matki odstępujące swe potomstwo do wykarmienia innym²⁰. Z czasem pojawiły się też argumenty medyczne, takie jak mniejsza skłonność dzieci karmionych przez własne matki do zapadania na choroby okresu dziecięcego czy bolesnego ząbkowania²¹.

Badacze zajmujący się lawiną propagandowych tekstów przestrzegają jednak przed błędnym wrażeniem, że korzystanie z usług mamek było powszechną praktyką. Wręcz przeciwnie – jakkolwiek badania wskazują na jej popularność w środowisku elit, do których adresowane były propagujące karmienie piersią traktaty, statystycznie rzecz ujmując, zdecydowana większość matek należących do umownej kategorii „zwykłych ludzi” samodzielnie karmiła swe

¹⁷ Pollock, *Forgotten Children*, 216.

¹⁸ Stanowisko takie reprezentowali m.in. William Gouge, *Of Domesticall Duties Eight Treaties*, wyd. Gregory S. Fox (Columbus, IN: Puritan Reprints, 2006) oraz Matthew Griffith, *Bethel, or, a Forme for Families* (London: Printed by Richard Badger for Robert Allot, 1633). Zob. Salmon, *The Cultural Significance*, 260; David Cressy, *Birth, Marriage and Death. Ritual, Religion and the Life-Cycle in Tudor and Stuart England* (Oxford: Oxford University Press, 1997), 88–89.

¹⁹ Jacques Guillemeau, *The Nursing of Children*, jako dodatek do traktatu *Childbirth, or the Happie Deliverie of Women*, przetłumaczonego z języka francuskiego i wydane go drukiem w Londynie w 1612 r. Cyt. za: Rachel Trubowitz, „‘But Blood Whitened’: Nursing Mothers and Others in Early Modern Britain”, w: *Maternal Measures. Figuring Caregiving in the Early Modern Period*, red. Naomi J. Miller, Naomi Yavneh (Aldershot: Ashgate, 2000), 84.

²⁰ John Dod, Robert Cleaver, *A Godly Forme of Houshold Government for the Ordering of Priuate Families* (London, 1621), dostęp 23.09.2019, <http://quod.lib.umich.edu>.

²¹ Fildes, *Breasts*, 112–114.

dzieci²². Świadczyć może o tym – ustalony przez demografów historycznych – stosunkowo niski współczynnik płodności małżeńskiej, na który wpływ mogła mieć trwająca kilkanaście miesięcy laktacja, opóźniająca moment kolejnego poczęcia²³.

W literaturze przedmiotu uznaje się, że do połowy XVIII wieku nie miały wpływu na to, kto karmił dzieci, mieli ojcowie, a ich opinie na temat zatrudniania lub niezatrudniania mamki wpływały na decyzje podejmowane przez matki. William Gouge, autor poczytnego poradnika życia rodzinnego, wydanego po raz pierwszy w 1622 roku, wypominał: „Mężowie są w głównej mierze odpowiedzialni za to, że ich żony nie karmią swych własnych dzieci. Gdyby bowiem mężowie pragnęli, aby ich żony spełniały ten obowiązek, przekonywali je do tego i zachęcali, a także oferowali im wszelką możliwą pomoc, tam, gdzie dziś karmi piersią jedna matka, byłoby takich dwadzieścia”²⁴. Nie jest do końca jasne, jakie motywy przyświecały mężczyznom nalegającym, by ich żony nie karmiły piersią, gdyż, jak wskazuje Fildes w swoich badaniach, w XVII wieku nie obowiązywało już w protestanckiej Anglii zalecenie sięgające epoki Galena, dotyczące powstrzymania się od kontaktów seksualnych w okresie laktacji²⁵. Zdawano sobie jednak sprawę z jej antykoncepcyjnego działania i tam, gdzie płodność kobiety była warunkiem przetrwania rodu, zabiegano o zapewnienie dzieciom mamki.

Autorzy utworów literatury pamiętnikarskiej analizowanych na potrzeby niniejszej publikacji czynnie włączali się w sprawy związane z karmieniem najmłodszych dzieci i chętnie brali na siebie część odpowiedzialności w momencie pojawienia się problemów. Z treści źródeł jednoznacznie wynika, że należeli oni do kategorii mężów, których postawę William Gouge uznałby za godną pochwały. Z różnych powodów nie zawsze możliwa była rezygnacja z pomocy wynajmowanej karmicielki, niemniej jednak wszyscy bardzo wspierali swe małżonki w ich wysiłkach zapewnienia potomstwu pokarmu z własnej piersi. Formułowane poniżej wnioski są efektem odczytania wybranych dzieł jako źródeł historycznych, dostarczających informacji na temat sposobów realizowania teorii związanych z karmieniem dzieci w życiu codziennym konkretnych rodzin. Teksty te interesują nas jednak nie tylko jako źródła wiedzy, lecz także jako świadectwa określonego oglądu świata, wytwory literackiej konwencji, podlegające ustalonym regułom opisu rzeczywistości widzianej oczyma pobożnego purytanina,

---

²² Colin Heywood, *A History of Childhood: Children and Childhood in the West from Medieval to Modern Times* (Cambridge: Polity Press, 2001), 69; Olwen Hufton, *The Prospect Before Her: A Woman in Western Europe, 1500–1800* (London: Harper Collins, 1995), 191.

²³ Fiona Newall, „Wet Nursing And Child Care In Aldenham, Hertfordshire, 1595–1726: Some Evidence On The Circumstances And Effects Of Seventeenth-Century Child Rearing Practices”, w: *Women as Mothers in Pre-Industrial England*, red. Valerie Fildes (London–New York: Routledge, 1990), 123.

²⁴ Gouge, *Of Domesticall Duties*, 252.

²⁵ Fildes, *Breasts*, 105.

wreszcie jako zapisy męskiego punktu widzenia, męskiego spojrzenia na jeden z najintymniejszych aspektów relacji kobiety i dziecka.

Pierwsza uwaga dotyczy tego, jak cytowani mężczyźni postrzegali kwestię karmienia niemowląt – prowadzona przez nich narracja wskazuje, że było to wspólne zadanie stające przed nimi oraz matkami ich dzieci. Interesujące jest częste używanie liczby mnogiej przez pisarzy, jak w wstępie z pamiętnika Nehemiaha Wallingtona, londyńskiego tokarza:

Około miesiąca po tym, jak małżonka moja urodziła, zaczęła cierpieć na bolesność piersi, tak iż dziecko nie ssało przez trzy dni i byliśmy gotowi oddać je do karmienia na wieś, gdyż moja żona miała tak wielki ból piersi, że nie mogła spać przez wiele dni i nocy, i trwała w tym ogromnym bólu przez sześć tygodni. Następnie spodobało się Panu pobłogosławić środki, jakie zastosowaliśmy, i uzdrowił jej piersi²⁶.

Formy gramatyczne wskazują na udział ojca w rozwiązywaniu problemów, są językową manifestacją utożsamiania się mężczyzny z partnerką oraz stanowią próbę eksponowania zaangażowania w dobrostan rodziny.

Autorzy analizowanych źródeł intensywnie przeżywali cierpienia ich małżonek z powodu problemów z laktacją, lecz sposób referowania przez nich tych kwestii wskazuje na istnienie dwóch odmiennych powodów pojawiającego się niepokoju. Przykładowo dostarczają teksty autorstwa dwóch protestanckich duchownych – Ralpha Josselina oraz Isaaca Archera. Pierwszy z nich przeżywał karmienie niemowląt, w pełni utożsamiając się z małżonką i to jej doznania budziły w nim emocje. Tymczasem Archer oceniał rzeczywistość z perspektywy dzieci, jego zaś odczucia wydają się empatyczną reakcją na ich sytuację. Różnica ta widoczna jest już na poziomie leksykalnym, gdyż w kontekście opieki nad niemowlęciem w dzienniku Josselina częściej pojawia się wyraz „karmić”, podczas gdy Archer chętniej posługiwał się wyrazem „ssać”²⁷. Tę odmienną odzwierciedlała także treść czynionych przez autorów wpisów.

Skrajne uczucia i emocje, od radości i satysfakcji do niepokoju, którym wyraz dawał na kartach dziennika Ralph Josselin, miały swój początek w obserwacji tego, co działo się z jego karmiącą żoną. Wspominał on cztery porody, po których odczuwał radość z powodu udanych prób podawania piersi noworodkom przez ich matkę. Każdy z tych przypadków odczytywał jako szczególną łaskę i błogosławieństwo. Pisał zatem: „Bóg pobłogosławił mojej żonie, by

---

²⁶ Wallington, *Notebooks*, 60.

²⁷ Patrz: cytowane poniżej fragmenty.

mogła karmić”²⁸, „Bóg dał mojej żonie siły, by mogła karmić”²⁹, „Bóg okazał nam swą dobroć i łaskawość, dając zdrowie mojej żonie i dziecieniu oraz sprawiając, że była w stanie karmić”³⁰, „Pan bardzo dobry i miłosierny dla mnie i moich najbliższych we wszystkich zsyłanych na nas łaskach; moja żona bardzo szczęśliwie karmi swego syna”³¹. Co charakterystyczne, satysfakcja z powodu zabezpieczenia potrzeb dziecka w przypadku Josselina wydaje się wtórna wobec ukontentowania sukcesem małżonki. Ostatecznie oba wymiary radości oczywiście łączyły się ze sobą, lecz warto zwrócić uwagę na tę werbalną manifestację silnej więzi łączącej Josselina z żoną i matką jego dzieci.

Nie wiadomo, czy dolegliwości, na które od czasu do czasu uskarżała się żona Josselina w okresie kilkunastu miesięcy po kolejnych porodach – a które niepokoiły go na tyle, by odnotowywać je w dzienniku – miały związek z laktacją. Tylko raz, przy okazji wzmianki o narodzinach pierwotnego potomka, autor wspomniał o tym, że „spodobało się Bogu uczynić piersi mojej żony bolesnymi, co było dla niej poważnym i przykrym ciosem”³². Zarówno ten wpis, jak i następująca po nim informacja, że „dzięki użytym środkom po pewnym czasie zagoiły się”³³, wskazują na skupienie na odczuciach żony – tak jakby to jej cierpienie, nie zaś ewentualne negatywne konsekwencje dla dziecka, było w tamtym momencie podstawową troską Josselina.

W przypadku Isaaca Archera, w partiach dyskursu pamiętnikarskiego, w których pojawiał się motyw karmienia piersią, punkt ciężkości przesunięty został w stronę dziecka i jego potrzeb. Podobnie jak w narracji Josselina, żona Archera przeżywająca trudności w okresie laktacji była obiektem współczucia – autora poruszało jej cierpienie i odczuwał chęć niesienia pomocy – lecz sposób, w jaki przedstawiał sceny karmienia niemowląt, wskazuje, że podświadomie niepokoił się w pierwszej kolejności nie o małżonkę, ale o potomstwo.

Troska o dziecko bardzo wyraźnie ujawniła się we wpisie dotyczącym trudności w karmieniu drugiej córki Archera, urodzonej osiem miesięcy po śmierci jej starszej siostry. Barwny opis wysiłków obojga małżonków rozpoczyna się następująco: „Próbowaliśmy wszelkich sposobów, by nakłonić moje dziecko (...) do ssania piersi mej żony”³⁴. Powyższe sformułowanie wskazuje na dziecko jako główny obiekt zainteresowania. Następnie Archer

---

²⁸ Josselin, *Diary*, 12.

²⁹ Tamże, 14.

³⁰ Tamże, 50–51.

³¹ Tamże, 257.

³² Tamże, 12.

³³ Tamże.

³⁴ Archer, „Diary”, 132.

opisuje szczegółowo podejmowane przez siebie i małżonkę kroki, budując stopniowo napięcie poprzez ukazanie ich rosnącej desperacji:

Od innych ssala łapczywie, lecz nie potrafiła pochwycić [piersi żony] z powodu krótkich sutków i języczka nie tak długiego jak u innych; wzięliśmy starsze dziecko, lecz i ono nie mogło chwycić piersi; wzięliśmy szczeniaka i też nie mogliśmy go skłonić, by pochwycił; aż straciliśmy wszelką nadzieję na to, co tak pragnąłem otrzymać od Boga – łaskę płodnego łona, lecz także mlecznych piersi³⁵.

Posiadanie potomstwa było kwestią o pierwszorzędym znaczeniu dla poczucia tożsamości Archera. Po śmierci pierworodnej córki, a następnie przyjściu na świat kolejnej dziewczynki, utrzymanie jej przy życiu było dla pamiętnikarza priorytetem. W zacytowanym fragmencie określa wprawdzie matkę dziecka zwrotem „moja żona”, lecz jej wizerunek to przede wszystkim obraz karmicielki niemowlęcia, którego dobru podporządkowane były wszystkie działania zdesperowanego ojca. Zakończenie tej historii także ogniskuje uwagę na dziecku, mimo że postać matki również się w nim pojawia: „Moja żona postanowiła właśnie więcej nie próbować. Kiedy przestała o tym myśleć, dziecko chwyciło pierś i tak już zostało, co uznaliśmy za niezwykle zrządzenie Opatrzności naszego Boga!”³⁶. Szczęśliwe rozwiązanie problemu było powodem radości wyrażonej w konwencji właściwej pamiętnikarstwu religijnemu: „I czyż nie mam żyć bardziej dla tego Boga, który czyni dla mnie tak wiele?”³⁷.

Badane teksty ujawniają, że w obliczu problemów z samodzielnym karmieniem dziecka przez matkę decyzja o zatrudnieniu mamki, jakkolwiek obiektywnie racjonalna, przeżywana była przez mężczyzn jako decyzja trudna. Wskazuje na to użyte przez Nehemiaha Wallingtona wyrażenie „byliśmy gotowi” w cytowanym wcześniej zdaniu informującym o perspektywie wysłania dziecka do mamki. Słowa te niosą w sobie duży potencjał interpretacyjny, wskazują bowiem na jakiś wewnętrzny opór wobec konieczności podjęcia decyzji, która jednocześnie wydawała się jedyną słuszną w zaistniałych okolicznościach.

Uczucie niechęci wobec oddania dziecka na wykarmienie obcej kobiecie wyrażane było również za pomocą narracyjnych obrazów wskazujących, że decyzja o zatrudnieniu mamki nie była naturalnym wyborem rodziców, lecz przychodziła niejako z zewnątrz, była konsekwencją wysłuchania rady i nawet wówczas poprzedzona była długim wahaniem. Przykładowo dostarcza tekst autorstwa Roberta Woodforda, urzędnika sądowego z Northampton:

³⁵ Tamże.

³⁶ Tamże.

³⁷ Tamże.

Mały John nie ma się dobrze, podobnie jak moja żona, tak więc doradzono nam, byśmy wzięli kobietę do karmienia dziecka, i po długich deliberacjach postanowiliśmy to uczynić, Pan zaś w swej opatrności zesłał nam mamkę Emerson, która bardzo się nam spodobała, dziecko zaś pięknie ssało, niech imię Pana będzie błogosławione³⁸.

„Zewnętrzność” decyzji o zaniechaniu prób karmienia piersią i wynajęciu mamki miała również inny wymiar – duchowy. Wszyscy cytowani autorzy byli ludźmi głęboko religijnymi, co miało niebagatelny wpływ na to, w jaki sposób przeżywali całe swoje życie – z tak przyziemnymi sprawami, jak żywienie niemowląt włącznie. Werbalną manifestację tej postawy reprezentowały frazy modlitewne („niech imię Pana będzie błogosławione”, „niech imię Jego będzie uwielbione”), które można interpretować jako wyraz wiary w działanie Boskiej Opatrzności. W kontekście niepowodzeń w karmieniu niemowląt mlekiem matki wydają się one także objawem pewnej pasywności. Formuły dziękczynne odnoszą się do działań Boga rozwiązujących rodzicielskie problemy, lecz są to rozwiązania, które pierwotnie nie były brane przez rodziców pod uwagę. Dobitym przykładem takiej postawy zdawania się na Bożą łaskę jest przywołany poniżej cytat:

Tego dnia moje biedne dziecko odjechało na wykarmienie do mamki Iblethy; o, Panie, Ty, który odmówiłeś nam łaski mlecznych piersi, niech będzie błogosławione Twe imię za to, że obdarzyłeś nas mlecznymi piersiami innych kobiet³⁹.

Najtrudniejszym emocjonalnie doświadczeniem ojcostwa była oczywiście śmierć dzieci, przy czym niektóre opisywane przez autorów źródeł przypadki ściśle wiążą się z zagadnieniem karmienia niemowląt. Oddanie dziecka do wykarmienia mamce było gestem wiary rodziców, iż w ten sposób zwiększali szanse swych dzieci na przeżycie. Niestety zdarzało się, że mamka, która miała być dla dziecka ratunkiem, okazywała się bezpośrednią lub pośrednią sprawczynią jego zgonu. Uporanie się wówczas z poczuciem bezradności i winy było z perspektywy mężczyzny niezwykle trudnym zadaniem. Świadectwo takich zmagania zawiera pamiętnik Isaaca Archera.

W 1675 roku, nieco ponad dwa tygodnie po przyjściu na świat, zmarło piąte dziecko pamiętnikarza. Ojciec bardzo przeżywał tę tragedię, czemu dał wyraz w gorzkich słowach parafrazujących modlitwę Hioba: „Panie, daj mi cierpliwość i wiarę, by ufać Ci, mimo tego, że

---

³⁸ Woodford, *Diary*, 129.

³⁹ Tamże, 324.

mnie zabijasz”⁴⁰. Relacjonując okoliczności śmierci syna, jednym z głównych wątków autor uczynił kwestię karmienia dziecka. W kluczowych zdaniach narracji pojawiły się trzy postaci odpowiedzialne za opiekę nad noworodkiem, z których każda w jakiejś mierze przyczyniła się do jego zgonu – matka dziecka, wynajęta mamka oraz sam autor. Opowieść Archera rozpoczyna się od słów „Wziąłem niańkę do domu, by podawała mu pierś”⁴¹, a następnie wyjaśnione zostały powody tej decyzji: „ponieważ moja żona nie była w stanie, bo karmiła ostatnie [dziecko] zbyt długo”⁴². Obok spełniania funkcji informacyjnej zdanie to mogło być wyrazem skrywanego żalu do małżonki, która w przekonaniu Archera popełniła błąd, zbyt długo pozwalając ssać pierś poprzedniemu dziecku. W kolejnym fragmencie wypowiedzi odniósł się do udziału mamki w tej tragicznej historii. W tonie zarzutu pisał: „Kobieta wiedziała o jego chorobie, a mimo to nie powiedziała nam o niej, i umarło, gdy ona spała, nieochrzczone, na co nie mogłem w żaden sposób zaradzić, ponieważ nie wiedziałem nic o jego chorobie”⁴³. Obwiniając piastunkę o skrywanie prawdy, próbował niewątpliwie zrzucić z siebie część ciężaru winy. Zdanie to jednak zestawiać należy z poprzednim, w którym Archer poprzez słowo „wziąłem” jednoznacznie przyjmował na własne sumienie odpowiedzialność za podjętą decyzję o zatrudnieniu kobiety. Czytane razem, wyraźnie wskazują na konflikt wewnętrzny przeżywany przez ich autora, zmagającego się z poczuciem, że jego działanie, wynikające z najszlachetniejszych pobudek, przyniosło skutek całkowicie przeciwny jego intencjom.

Jak wiadomo, źródła takie jak dzienniki i pamiętniki ujawniają tylko niewielki, bardzo subiektywny wycinek rzeczywistości. Mamy oczywiście świadomość dokonywanej przez autorów selekcji szczegółów z życia, które pragnęli skomentować, utrwalić, zapamiętać. Z jednej strony zmusza to badacza do pokory w kwestii wysnuwania uogólniających wniosków, z drugiej – kiedy podczas analizy większej liczby podobnych teksów można zaobserwować jakiś rodzaj powtarzalności – daje to podstawy do formułowania pewnych ostrożnych konkluzji. Na podstawie lektury tekstów wybranych na potrzeby niniejszej publikacji stwierdzić można, że ojcowskie zainteresowanie sprawami karmienia niemowląt, a szczególnie pewna bezpretensjonalność w wypowiedzaniu się na temat karmienia piersią przez matki dzieci, miało bezpośredni związek z postawą religijną mężczyzn będących autorami analizowanych dzieł. Wszyscy czterej reprezentowali nurt żarliwej pobożności, w której – wbrew obiegowym mitom na temat purytanów – sprawy ciała traktowano z otwartością należną wszystkiemu,

⁴⁰ Archer, *Diary*, 151. Nawiązanie do fragmentu z Księgi Hioba 13:15.

⁴¹ Archer, *Diary*, 150.

⁴² Tamże.

⁴³ Tamże.

co jest dziełem Boga⁴⁴. W tym, jak się wydaje, należy dopatrywać się powodów naturalności w opisywaniu kwestii związanych z karmieniem piersią. Radości i frustracje towarzyszące najwcześniejszemu etapowi życia dziecka i zabiegom związanym z zapewnieniem mu pożywienia werbalizowane były za pomocą środków językowych charakterystycznych dla środowiska religijnego, z którym wszyscy czterej się utożsamiali. Zarówno karmienie piersią, jak i wynajmowanie mamki interpretowano w duchu purytańskiej doktryny o Opatrzności Bożej oraz wypowiedziano się na ich temat językiem modlitewnym, czerpiącym z frazeologii liturgicznej i biblijnej. Kobiące doświadczenia karmienia piersią opisywane przez siedemnastowieczne pamiętnikarki koncentrują się na dźwiękach wydawanych przez dziecko, na widoku jego twarzy, na fizycznym odczuciu przepływania mleka przez pierś, jakby prosto z serca⁴⁵. Jak wskazują analizowane teksty, męskie doświadczenie wcale nie musiało być mniej emocjonalne, jakkolwiek z naturalnych powodów emocje te miały zupełnie inny charakter. Prezentowaną przez wszystkich cytowanych autorów postawę określić można jako „zadaniową”. Wspieranie małżonki karmiącej piersią lub znalezienie odpowiedniej mamki postrzegane było przez nich jako zadanie do wykonania. Towarzyszące tym zadaniom emocje, których ślady odnajdujemy w pamiętnikach, wynikały z poczucia sukcesu lub niepowodzenia w ich realizacji.

Bibliografia

- Archer, Isaac. „The Diary of Isaac Archer, 1641–1700”, wyd. Matthew Storey. W: *Two East Anglian Diaries, 1641–1729. Isaac Archer and William Coe*, red. David Dymond, 43–200. Woodbridge: The Boydell Press, 1994.
- Berry, Hellen, Elizabeth A. Foyster. „Childless Men in Early Modern England”. W: *The Family in Early Modern England*, red. Tychże, 158–183. Cambridge: Cambridge University Press, 2007.
- Cohen, Michèl, Tim Hitchcock, red. *English Masculinities 1660–1800*. London: Longman, 1999.
- Coles, Prophecy. *The Shadow of the Second Mother. Nurses and Nannies in Theories of Infant Development*. London–New York: Routledge, 2015.
- Crawford, Patricia. „The Construction and Experience of Maternity in Seventeenth-Century England”. W: *Women as Mothers in Pre-Industrial England*, red. Valerie Fildes, 3–38. London: Routledge, 1990.

---

⁴⁴ Zob. Edmund Leites, *The Puritan Conscience and Modern Sexuality* (New Haven: Yale University Press, 1986); Theodore de Welles, „Sex and Sexual Attitudes in Seventeenth-Century England: The Evidence from Puritan Diaries”, *Renaissance and Reformation* 24 (1988), 1: 45–64.

⁴⁵ Patricia Crawford, „The Construction and Experience of Maternity in Seventeenth-Century England”, w: *Women as Mothers*, 32.

- Dod, John, Robert Cleaver. *A Godly Forme of Houshold Government for the Ordering of Priuate Families*. London, 1621. Dostęp 23.09.2019. <http://quod.lib.umich.edu>.
- Fildes, Valerie. *Breasts, Bottles and Babies. A History of Infant Feeding*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 1986.
- Fletcher, Anthony. *Gender, Sex and Subordination in England 1500–1800*. New Haven–London: Yale University Press, 1995.
- Fletcher, Anthony. *Growing up in England. The Experience of Childhood, 1600–1914*. New Haven–London: Yale University Press, 2008.
- Foyster, Elizabeth A. *Manhood in Early Modern England: Honour, Sex and Marriage*. Harlow: Longman, 1999.
- Gouge, William. *Of Domesticall Duties Eight Treaties*, wyd. Gregory S. Fox. Columbus, IN: Puritan Reprints, 2006.
- Heywood, Colin. *A History of Childhood: Children and Childhood in the West from Medieval to Modern Times*. Cambridge: Polity Press, 2001.
- Hufton, Olwen. *The Prospect Before Her: A Woman in Western Europe, 1500–1800*. London: Harper Collins, 1995.
- Josselin, Ralph. *The Diary of Ralph Josselin 1616–1683*, wyd. Allan Macfarlane. London: Oxford University Press, 1976.
- Laqueur, Thomas. *Making Sex; Body and Gender from the Greeks to Freud*. Cambridge, MA–London: Harvard University Press, 1990.
- Leites, Edmund. *The Puritan Conscience and Modern Sexuality*. New Haven: Yale University Press, 1986.
- Newall, Fiona. „Wet Nursing And Child Care In Aldenham, Hertfordshire, 1595–1726: Some Evidence On The Circumstances And Effects Of Seventeenth-Century Child Rearing Practices”. W: *Women as Mothers in Pre-Industrial England*, red. Valerie Fildes, 122–138. London–New York: Routledge, 1990.
- Pollock, Linda. *Forgotten Children. Parent-Child Relations From 1500 to 1900*. Cambridge: Cambridge University Press, 1983.
- Salmon, Marylynn. „The Cultural Significance of Breastfeeding and Infant Care in Early Modern England and America”. *Journal of Social History* 28 (1994), 2: 247–269.
- Shepard, Alexandra. *Meanings of Manhood in Early Modern England*. Oxford: Oxford University Press, 2006.
- Trubowitz, Rachel. „‘But Blood Whitened’: Nursing Mothers and Others in Early Modern Britain”. W: *Maternal Measures. Figuring Caregiving in the Early Modern Period*, red. Naomi J. Miller, Naomi Yavneh, 82–101. Aldershot: Ashgate, 2000.
- Wallington, Nehemiah. *The Notebooks of Nehemiah Wallington, 1618–1654. A Selection*, wyd. David Booy. Aldershot: Ashgate, 2007.

Welles, Theodore de. „Sex and Sexual Attitudes in Seventeenth-Century England: The Evidence from Puritan Diaries”. *Renaissance and Reformation* 24 (1988), 1: 45–64.

Woodford, Robert. *The Diary of Robert Woodford, 1637–1641*, wyd. John Fielding. Cambridge: Cambridge University Press, 2012.

Fathers’ emotional response to infant feeding: evidence from seventeenth-century English ego-documents

Summary

The article focuses on verbal manifestations of male emotions related to fathers’ participation in infant feeding as described in seventeenth-century English ego-documents. The main aim is to discuss the features of male perception of this aspect of childcare and emphasize religious character of the authors’ emotional experience.

Keywords

fatherhood, seventeenth-century England, emotions, breastfeeding, wet nurse

Translated by Dorota Guzowska

PROSIMY O CYTOWANIE TEGO ARTYKUŁU JAKO:

Dorota Guzowska, „Karmienie niemowląt i ojcowskie emocje w świetle siedemnastowiecznych angielskich źródeł pamiętnikarskich”, *Autobiografia Literatura Kultura Media* 2 (2020), 15: 201–213.
DOI: 10.18276/au.2020.2.15-15